

ЕКОНОМІКА АГРОПРОДОВОЛЬЧОЇ СФЕРИ І РОЗВИТОК СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

ECONOMICS OF AGRI-FOOD SPHERE
AND RURAL AREAS DEVELOPMENT

<https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.050>

УДК 330.3: 334,012:631:631.1

JEL: Q130

Ю.Я. ЛУЗАН, д-р екон. наук, академік НААН України,
заслужений працівник сільського господарства України, радник дирекції
Інститут продовольчих ресурсів НААН України
вул. Євгена Сверстюка, 4 А, 02000, Київ, Україна
e-mail: y-luzan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9822-8617>

Л.В. МОЛДАВАН, д-р екон. наук, проф., заслужений економіст України,
головний науковий співробітник відділу форм та методів господарювання
в агропродовольчому комплексі

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»

вул. Панаса Мирного, 26, 01011, Київ, Україна

e-mail: lmoldavan@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5347-2699>

М.М. КРОПИВКО, д-р екон. наук, с. н. с., заступник академіка-секретаря
Відділення аграрної економіки і продовольства НААН України
вул. Михайла Омеляновича-Павленка, 9, 01010, Київ, Україна
e-mail: krop2002@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1683-7660>

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА СПОСОБИ ЇХ НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ

Обґрунтовано фактори, що обумовлюють необхідність удосконалення державного регулювання підприємництва в аграрному секторі. Досліджено етапність наростання суперечностей при розбудові системи державної аграрної регуляторної політики в процесі ринкових трансформацій і наслідки їх впливу на фор-

Ц и т у в а н н я: Лузан, Ю., Молдаван, Л., Кропивко, М. (2025). Інституціоналізація розвитку системи державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі України: суперечності та способи їх нейтралізації. *Економіка України*. 68. 04 (761). 50-70. <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.04.050>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2025. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

мування підприємницького середовища. Запропоновано напрями зміни критеріїв і принципів регуляторної політики з урахуванням прорахунків і необхідності її адаптації до умов євроінтеграції.

Ключові слова: підприємницька діяльність; державне регулювання; непослідовності; аграрний сектор економіки; конкуренція; євроінтеграція.

У сучасному аграрному секторі України загострилися процеси, що обумовлюють необхідність удосконалення державного регулювання підприємництва — основи ефективного функціонування продовольчої системи і сільського розвитку. Серед їх визначальних факторів виокремлюють: нестабільність конкурентного середовища, поширення монополізації аграрного ринку, відсутність ефективних регуляторних механізмів диверсифікації сільськогосподарського виробництва, неспроможність малих і середніх господарств протистояти дисфункціям ринку, недосконалість інституціонального середовища для створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів і ускладнення відтворювальних процесів.

Проведені за період незалежності України ринкові аграрні реформи створили реальні передумови для розвитку приватних форм підприємницьких структур і формування конкурентного середовища на аграрному ринку, що можна розцінювати як позитивне явище. Однак, поряд з тенденціями загального зростання обсягів виробництва агропродовольчої продукції, через незадовільне врегулювання попиту і пропозиції на внутрішньому продовольчому ринку, відсутність ефективних регуляторних стимулюючих механізмів диверсифікації підприємницької агропродовольчої діяльності рівень гарантування продовольчої безпеки держави і продовольчого суверенітету відповідно до визначених критеріїв не підвищується. З більшості видів основних харчових продуктів населенням України не досягнуто рекомендованих норм споживання. За 10 останніх передвоєнних років, згідно з даними Державної служби статистики України, загальна калорійність харчування населення практично не зростала і залишалась у межах 83—86 % від рекомендованих норм, не забезпечуючи при цьому збалансованості споживання основних макро- і мікроелементів¹. До того ж, посилюється імпортозалежність України з цілого ряду продовольчих товарів тваринного походження, насінництва і деяких інших видів сільськогосподарської і харчової продукції.

Такі тенденції указують на недоліки державного регулювання цілеспрямованого виконання найважливіших функцій аграрного підприємництва — гарантованого забезпечення населення продовольством і захисту продовольчого суверенітету України. Держава також ще не знайшла і не застосувала необхідні інструменти й механізми щодо створення врівноважених інституціональних умов для діяльності великих, середніх і малих підпри-

¹ Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України 2020. Стат. зб. Київ, Державна служба статистики України, 2021. 59 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/07/Zb_Bsph_2020.pdf

ємницьких структур. Не повною мірою використано державні регулятори для розв'язання проблем комплексного соціально-економічного розвитку сільських територій, захисту земель і підвищення їх родючості, відновлення функціонування м'ясо-молочного скотарства, вівчарства, козівництва, окремих підгалузей птахівництва, рибного господарства, плодоовочевого виробництва, льонарства, хмелярства і низки інших трудовитратних агропродовольчих підкомплексів, які в недалекому минулому забезпечували основну трудову зайнятість сільського населення та інтегрований взаємопов'язаний із сільським господарством розвиток інших секторів економіки, що відіграло важливу роль у нарощуванні обсягів доданої вартості, сплати податків, формуванні ВВП держави.

Дослідження системності формування законодавчих регуляторних актів стосовно відтворювальної діяльності підприємницьких структур указують на неузгодженість і прогалини в розвитку державної регуляторної політики, що спричиняє появу суперечностей, які перекручують ринкові відносини і стримують розвиток аграрної сфери України. Недотримання окремих загальних принципів у законотворчій діяльності, визначених засадами державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності (послідовності, збалансованості, ефективності, доцільності, адекватності, прозорості), а також не завжди врахування громадської думки ускладнюють формування зрозумілих для всіх суб'єктів аграрного ринку тактики і стратегії економічного розвитку. Ці та інші тенденції указують на незавершеність і недосконалість інституціональних засад державної регуляторної політики розвитку підприємництва в аграрному секторі економіки України, що свідчить про наявність системної державної і наукової проблеми.

Отже, **мета статті** — дослідити поширення суперечностей в інституціонально-організаційному забезпеченні державного регулювання розвитку підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України, окреслити шляхи його вдосконалення з урахуванням євроінтеграційних процесів.

Класики економічної теорії визначали підприємництво як еволюційне явище, спрямоване на досягнення власних цілей з використанням економічних і суспільних взаємодій (Смит, 1954; Шумпетер, 2011). У аграрному секторі економіки особливістю є те, що діяльність суб'єктів підприємництва спрямовується не лише на задоволення власних інтересів, а й одночасно на забезпечення потреб суспільства в продовольстві — незамінного чинника життєдіяльності людей.

Підприємницька діяльність підпорядковується об'єктивним ринковим законам — способам (формам) організації та функціонування відносин між суб'єктами господарювання, що базуються на принципах економічної свободи, вільної взаємодії попиту і пропозиції, вільного ціноутворення і конкуренції. У аграрному секторі підприємницька діяльність здійснюється з урахуванням загальних принципів. Водночас галузі притаманні особливості, які обумовлюють необхідність більшої порівняно з іншими секторами економіки присутності держави в ролі регулятора. Так, у сільському господарстві для

отримання однакового з іншими галузями прибутку потрібен більший обсяг капіталовкладень. Водночас світова статистика підтверджує наявність історично чинного диспаритету цін між сільським господарством і суміжними промисловими галузями, що негативно позначається на доходах виробників продовольчої продукції. Урожайність сільськогосподарських культур і, відповідно, забезпеченість тваринництва кормами на 44—55 % залежать від мінливих природно-кліматичних умов, що обумовлює нестабільність цін на сільськогосподарську продукцію і доходів від її реалізації. Цінова нееластичність попиту на продукцію сільського господарства впливає на зниження цін і, відповідно, доходів (Макконел, Брю, 1999). Сільське господарство порівняно з іншими галузями є більш залежним від кредитування, а необхідність мати в обігу значний запас сировини і матеріалів уповільнює швидкість обороту коштів (Непочатенко, 2007, с. 87—88).

Ці та інші особливості, за розвитку індустріальних засобів виробництва, об'єктивно обумовлюють неспроможність сільського господарства до самостійного нагромадження і стабільного розширеного відтворення, що, зважаючи на безальтернативність аграрної галузі в забезпеченні людей продовольством, підтверджує необхідність державного впливу на формування сприятливого підприємницького середовища, від якого більш як на 70 % залежить успіх діяльності суб'єктів підприємництва (Завадський, 1992). Отже, державне регулювання підприємництва в аграрному секторі виявляється в економіко-нормативному впливі на процеси відтворення з метою пом'якшення негативних наслідків «провалів ринку», непередбачуваних змін природно-кліматичних та інших специфічних для галузі умов (Могильний, 2002, с. 34—41).

Зазначене є закономірністю для всіх країн незалежно від рівня їх економічного розвитку. Всі спроби обійти цю закономірність завдяки спрощеному вузькоспеціалізованому виробництву найбільш окупних видів продукції на практиці супроводжуються виснаженням і забрудненням ґрунтів, поступовим зниженням віддачі на вкладений капітал та іншими негативними наслідками, які фіксуються експертами різних країн і міжнародних організацій². Зміна курсу України на перехід до ринкових засад господарювання та інтегрування до глобальних ринків, на відміну від країн з еволюційним розвитком ринкових відносин, вимагала прискореного формування принципово нового інституціонального забезпечення розвитку аграрного сектору. Однак неготовність до такого підходу суспільства, управлінського персоналу державних регуляторних органів і діючих на той час економічних суб'єктів господарювання та інших інституцій вносила відповідну специфіку в розвиток цих процесів.

Значний внесок у дослідження проблем підприємницької діяльності в аграрній сфері перехідного періоду зробили Я. Гадзало і В. Жук (2015), Ю. Лупенко та ін. (2023), сталого розвитку підприємництва — В. Іванченко (2020). Особливостям аграрної підприємницької діяльності приділено увагу таких

² The Sustainable Development Goals Report 2022. United Nations. 68 p. URL: <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022/The-Sustainable-Development-Goals-Report-2022.pdf>

науковців, як М. Ільчук (2024), О. Ковбаса (2024), Р. Сичова (2010) і Б. Погріщук (2023). Становленню підприємницької діяльності на початковому етапі формування ринкової економіки присвячено праці О. Онищенка (2001), Л. Романової (1997), Т. Яворської (2012); тенденціям розвитку аграрного підприємництва в умовах воєнних дій — О. Шпикуляка та ін. (2023); механізмам державного регулювання розвитку підприємницької діяльності — О. Могильного (2002), О. Вольської (2020), Я. Григоренка (2016); основам удосконалення правового регулювання сільськогосподарського землекористування підприємцями в Україні — П. Гайдуцького (2020), П. Кулиничка (2011); ролі державної підтримки кооперативного руху в розвитку малого і середнього підприємництва — В. Зіновчука (2001), В. Гончаренка (2001), Л. Молдаван (2022).

У наукових працях дістали своє відображення як теоретичні обґрунтування, так і практичні рекомендації щодо розбудови системи державного регулювання в умовах формування і розвитку підприємницького середовища в аграрному секторі економіки. Важливою була роль науковців-аграрників у сприянні усвідомленню суспільством необхідності ринкового реформування, підготовці науково обґрунтованих пропозицій з розробки ринкового законодавства і практичних рекомендацій для підприємців з урахуванням досвіду інших країн тощо. Розвиток підприємництва в процесі ринкових трансформацій у аграрному секторі економіки України, з огляду на пройдений шлях, умовно можна поділити на три етапи:

перший (1990—1999 рр.) — остаточне визначення необхідності ринкових трансформацій, визнання приватної власності на земельні ділянки, здійснення паювання земель і майна, ухвалення рішення щодо запровадження ринку земель сільськогосподарського призначення як базової компоненти ринкових перетворень, прийняття законів про організаційно-правові форми підприємницьких структур, реформування колгоспів і радгоспів у колективні сільськогосподарські підприємства, унормування особливостей приватизації суб'єктів харчової і переробної промисловості, аграрного сервісу та ін., що створювало відповідні передумови для становлення підприємницької діяльності в період ринкових перетворень;

другий (2000—2008 рр.) — прийняття важливих нормативно-правових актів щодо прискорення ринкових трансформацій, активізації створення на засадах приватної власності різних форм підприємницьких структур, формування інституціонального середовища для розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, визначення і застосування основних регуляторних механізмів у питаннях земельних відносин, цінової, податкової, фінансово-кредитної та інших форм державної регуляторної аграрної політики, створення реальних інституційних умов для розбудови маркетингової інфраструктури аграрного ринку (біржової торгівлі, агро-торгових домів та інших структур) для сприяння розвитку діяльності суб'єктів підприємництва;

третій (2008 р. — донині) — модернізація державної регуляторної політики, пов'язаної з вступом України до СОТ, виконання вимог Угоди про

Таблиця 1. Зміни обсягів сільськогосподарського виробництва і економічного становища суб'єктів господарювання до активного ринкового реформування аграрного сектору України

Показники	1990	1999	1999 до 1990, %
Виробництво продукції сільського господарства у порівнянних цінах 2005 р., млрд грн	145,9	71,0	48,6
Обсяги виробництва, млн т			
зерно	51,0	24,6	48,2
цукрові буряки	44,3	14,1	31,8
соняшник	2,6	2,8	107,7
овочі	6,7	5,3	79,1
молоко	24,5	13,4	54,7
м'ясо	4,3	1,7	39,5
яйця (млн шт.)	16 286,7	8 739,7	53,7
Рентабельність господарської діяльності сільгосппідприємств, %	42,1	-22,1	Нижча на 64,2
Рівень середньомісячної оплати праці, грн			
у середньому по державі	244 (крб)	178	73,0
у сільському господарстві	232 (крб)	102	44,0
Калорійність середньодобового споживання населенням харчових продуктів, ккал	3597	2505	69,6

Джерело: складено авторами за: Сільське господарство України. Стат. зб. за відповідні роки.

асоціацію України та ЄС, зняття мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських земель, активізація заходів щодо гармонізації системи контролю за якістю продукції сільського господарства і харчових продуктів до вимог ЄС та ін. Водночас на цьому етапі відбувається скорочення державного впливу на формування сприятливого для підприємництва фінансово-кредитного, податкового, інфраструктурного середовища.

Для другого етапу ринкових аграрних перетворень важливим став відповідний Указ Президента України³, який відіграв особливу роль у прискоренні формування нових суб'єктів підприємництва в аграрному секторі. Його було видано, перш за все, через поширення загрозливих тенденцій кризового характеру, які поставили на критичну межу гарантування продовольчої безпеки держави (табл. 1). Завдяки виконанню вимог цього Указу протягом 2000 р. було реорганізовано майже 90 % колишніх колективних і державних сільгосппідприємств, власниками земельних паїв стали 6,9 млн селян, або майже третина сільського населення, середній розмір земельного

³ Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки. Указ Президента України від 03.12.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1529/99#Text>

паю коливався від 2,6 га в Івано-Франківській до 14 га в Луганській областях. Це відкрило шлях для реальної розбудови підприємницького середовища в аграрному секторі економіки України^{4, 5, 6}.

З метою створення сприятливих умов для розвитку підприємництва на аграрному ринку України на цьому етапі також були прийняті інші важливі нормативні акти з питань державного регулювання розвитку сільського господарства, як-от: Земельний кодекс України, стимулююче податкове законодавство, механізми лізингу, часткове здешевлення вартості сільськогосподарської техніки і вартості кредитів, страхування аграрних ризиків тощо. Такі системні дії держави, з урахуванням організаційних, фінансових та інших чинників, давали можливість розвивати конкурентне середовище, активізувати формування нових підприємницьких структур та їх діяльність як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках.

У 2008 р. в сільському господарстві країни функціонувало 59059 суб'єктів різних організаційно-правових форм підприємницької діяльності (найбільша кількість за період незалежності) проти 13 623, що діяли в 1999 р., тобто їх чисельність зросла більш як у 4,3 разу. Розвивалося фермерство — кількість таких господарств зросла майже до 44 тис. Багато особистих селянських господарств зміцніли за рахунок здобуття права на розширення своїх земельних ділянок до 2 га із земель запасу, а також приєднання до свого господарства виділеного в натурі земельного паю, одержаного в результаті реформування колективних сільгоспідприємств. На той час вони виробляли майже 54 % усієї сільськогосподарської продукції, і для них, за підтримки держави, створювалися сприятливі умови для розвитку заготівельно-збутових та інших обслуговуючих кооперативів, що посилювало їх конкурентні позиції на аграрному ринку.

Завдяки цим та іншим факторам у розвитку аграрного сектору намітилася позитивна динаміка. За даними Державної служби статистики України, у 2008 р. порівняно з 1999 р. виробництво продукції сільського господарства збільшилося в 1,5 разу, було ліквідовано збитковість сільськогосподарської підприємницької діяльності, її рентабельність сягнула 24,1 %⁷. Мали місце й інші позитивні тенденції: підвищився рівень продовольчої безпеки держави, суттєво активізувався експорт продукції сільського господарства, покращилась якість харчових продуктів, збільшився обсяг кредитування та інвестування суб'єктів підприємницької діяльності тощо.

⁴ Там само.

⁵ Про холдингові компанії, що створюються в процесі корпоратизації та приватизації. Указ Президента України від 11.05.1994 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/224/94#Text>

⁶ Про підтримку сільськогосподарських товаровиробників. Указ Президента України від 23.05.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1328/98#Text>

⁷ Сільське господарство України. 2010 рік. Стат. зб. За ред. О. Осауленка. Державна служба статистики України. Київ, ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2011. 374 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/katalog/selo/S_g_2010.zip

Разом з тим досягненню вищої результативності завадив ряд чинників деструктивного характеру, що змінило тактику і стратегію агропродовольчого та сільського розвитку і призвело на третьому етапі до негативних наслідків. З комплексу критичних непослідовностей і прорахунків у формуванні державної регуляторної політики у сфері аграрного підприємництва виокремимо такі:

1) після завершення чинності Закону України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» не було прийнято адекватних законодавчо-нормативних актів, які продовжили б визначення стратегії подальшого розвитку суб'єктів підприємництва, формування сприятливого для їх діяльності ринкового середовища з орієнтацією на сучасні виклики і євроінтеграцію, що позбавило й позбавляє донині аграрну сферу концентрованого визначення мети, принципів, пріоритетів і шляхів розвитку в нових умовах. Наразі вони «розмиті» в значній кількості інших законодавчих регуляторних актів, що вносить певний хаос, непослідовність і прогалини в системне розв'язання суперечностей агропродовольчого і сільського розвитку;

2) прийняття Господарського кодексу України без урахування збереження раніше ухвалені Указом Президента України заборони про недопустимість створення в аграрному секторі економіки підприємницьких структур холдингового типу відкрило доступ до користування сільськогосподарськими угіддями великого національного і міжнародного агропромислово-торгового капіталу і формування наразі домінуючого в аграрному секторі олігархічно-латифундистського типу підприємництва з притаманними йому негативними соціальними і екологічними наслідками;

3) багаторічне законодавче обмеження щодо отримання одним фермером у власність не більше 100 га і одночасне радикальне відкриття у 2024 р. ринку земель сільськогосподарського призначення з визначенням норми законодавства про надання права власності до 10 тис. га в одного власника, за відсутності законодавчо визначених обмежень обсягів їх оренди, створили ще більші можливості для поширення монопольної підприємницької діяльності в базовому сегменті аграрного ринку⁸. Такі процеси продовжують і далі викривлювати аграрний устрій в Україні й стримують сільський розвиток;

4) вилучення із схваленого у 2001 р. Земельного кодексу України норми про необхідність створення Державного земельного (іпотечного) банку, основними функціями якого передбачалось обслуговування трансакцій на ринку земель сільськогосподарського призначення, створення і започаткування функціонування системи земельного іпотечного кредитування як важливого фінансового інструменту, насамперед, для сприяння власникам земельних ділянок (паїв) у організації власної підприємницької діяльності, спонукало селян виступати, переважно в односторонньому порядку, їх про-

⁸ Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення. Закон України № 552-IX від 31.03.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-IX#top>

давцями або орендодавцями, що сприяло формуванню в основному лати-фундистського аграрного підприємницького сектору;

5) невизнання кооперативним законодавством України кооперативної організаційно-правової форми кредитування, що унеможливило створення кооперативних банків відповідно до ст. 8 Закону України «Про банки і банківську діяльність»⁹, з одного боку, і віднесення Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг»¹⁰ кредитних спілок до фінансових установ, які, нарівні з комерційними банками та іншими інституціями, надають послуги для отримання прибутку, отже, не можуть бути включені до Реєстру неприбуткових організацій¹¹ — з іншого, заблокувало формування специфічної системи кредитного забезпечення малих і середніх суб'єктів підприємницької діяльності, яка є основною у світовому аграрному секторі. Комерційні кредитні банківські структури практично не обслуговують малий і середній агробізнес, унаслідок чого такі господарства позбавлені будь-якого способу фінансової підтримки розвитку;

6) скасування, у супереччю думці громадських сільськогосподарських організацій, податкового регулювання шляхом використання фіксованого сільськогосподарського податку, який об'єднував більше 10 різних видів податків, і використання акумульованих коштів як різниці між вхідним і вихідним ПДВ на цілеспрямовану й гарантовану державну підтримку розвитку аграрного підприємництва, що мало безперечні ознаки спрощеної, прозорої і стимулюючої системи без втручання бюрократичного апарату в їх господарську діяльність, стало однією з головних причин відчутної втрати інвестиційної привабливості й зменшення ефективності сільськогосподарської діяльності;

7) реорганізація діяльності Аграрного фонду і незастосування протягом багатьох останніх років механізмів товарних і фінансових інтервенцій (без запровадження взамін нових механізмів для збалансування попиту і пропозиції) позбавили державні регуляторні органи ринкового регулювання кон'юнктури продовольчого ринку України;

8) прийняття у 2020 р. вже третього Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який комерціалізує відносини кооперативу із своїми членами, викривлює сутність кооперативних виплат і ряду інших кооперативних відносин, які повинні в нормувувати принцип неприбутковості обслуговуваних кооперативів, що унеможливило класичний розвиток сільськогосподарського кооперативного руху.

⁹ Про банки і банківську діяльність. Закон України № 2121-III від 07.12.2000 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2121-14#Text>

¹⁰ Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг. Закон України № 2664-III від 12.07.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text>

¹¹ Кредитні спілки не підлягають включенню до нового Реєстру неприбуткових організацій. *Надвірнянська РДА*. 2017. URL: <https://nadrda.gov.ua/kredytni-spilky-nepidliahaiut-vkliuche/> (дата звернення: 02.02.2021).

Протягом третього періоду вже не відбувається розвитку біржової торгівлі й формування оптових ринків, припинили виконувати свої основні функції Аграрний і Лізинговий фонди, зведено до мінімуму фінансування Державного фонду підтримки фермерських господарств, державних програм підтримки розвитку дорадчої діяльності, селекції у тваринництві та рибництві, із законодавства вилучено необхідність створення Фонду аграрних страхових субсидій та інші критичні напрями державного регулювання.

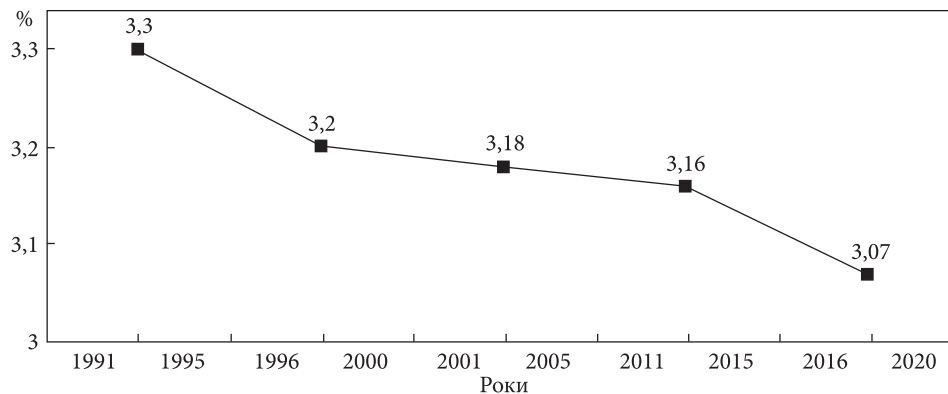
Через ці та інші непослідовності розвитку регуляторної політики великі підприємницькі структури сконцентрували у своїх руках значні масиви сільськогосподарських угідь і монополізували найбільш прибуткові секторальні агропродовольчі ринки, які за останнє десятиріччя стали основним предметом їх діяльності. Надмірна концентрація землеволодіння призвела до розквіту монополізації та олігархізації у аграрній сфері в усіх напрямках використання — землі, місцевих ресурсів, робочої сили тощо.

За даними Державної служби статистики України, у передвоєнному 2021 р. 1,5 % від загальної кількості підприємницьких структур залучали для своєї господарської діяльності 25,3 % від усіх сільськогосподарських угідь. Загальна кількість підприємницьких структур зменшилася з 59,1 тис. до 36,6 тис. од., або на 38 %, у тому числі фермерських господарств — на 40 %.

Формування вузькоспеціалізованого зерно-олійного агровиробництва з витісненням тваринництва та інших трудомістких виробництв обумовило катастрофічну втрату значної кількості робочих місць: якщо на початку аграрних трансформацій у сільському, лісовому і рибному господарстві було зайнято 4,9 млн найманих працівників, то у 2020 р. їх залишилося близько 500 тис., посилювалися процеси міграції та обезлюднення сіл, погіршилася демографічна ситуація серед сільського населення. Негативним наслідком таких тенденцій також стало зменшення питомої ваги виробництва господарствами населення сільськогосподарської продукції у загальнодержавних обсягах виробництва. Так, у 2020 р. вона скоротилася порівняно з 2010 р. з 51,7 до 35,3 %¹², що супроводжувалося втратами доходів і зростанням бідності сільського населення, іншими негативними явищами, що спричинили подальший занепад сільських територій.

Натомість процеси агрохолдингізації в Україні останніми роками набули нерегульованого поширення практично в усіх регіонах держави. Підтримка таких підприємницьких агропромислових структур з боку держави обґрунтовується тим, що вони показують високу конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках. При цьому до уваги не береться той факт, що ця конкурентність є недобросовісною, оскільки забезпечується вузькоспеціалізованим експортоорієнтованим виробництвом найбільш економічно вигідних і найменш трудозатратних зернових і олійних культур; монополізацією каналів збуту продукції на зовнішніх і вну-

¹² Сільське господарство України. Стат. зб. за відповідні роки. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

Динаміка вмісту гумусу в ґрунтах України за турами агрохімічної паспортизації, проведеними в період 1991—2020 рр., %

Джерело: складено авторами за: А. Балаєв, М. Пінчук (2020), О. Фурдичко (2009).

трішньому ринках; неповерненням у ґрунт винесених з урожаєм органічних добрив і частини мінеральних поживних речовин тощо.

За відсутності ефективних механізмів державного контролю такий тип агрохолдингової діяльності поширився на традиційні підприємства і фермерські господарства. Відмова від сівозмінного землеробства, знищення багаторічних трав і парів, відсутність бобових попередників для зернових посилили дегуміфікацію, ерозію та інші види деградації угідь, яка наразі охоплює до половини, а в чорноземних регіонах — до 80 % сільськогосподарських земель, знижуючи їх продуктивність. Нині в українських чорноземах поживних речовин у 2,5—3 рази менше порівняно з європейськими нечорноземами (Медведев, 2015).

Результати турів агрохімічної паспортизації, які проводяться кожні п'ять років ДУ «Держґрунтохорона», свідчать про катастрофічне зниження вмісту гумусу в українських ґрунтах. Так, якщо у 1991—1995 рр. цей показник по країні становив 3,3 %, то у 2016—2020 рр. — 3,07 % (рисунок).

За стан ґрунтів як основи продовольчого забезпечення життєдіяльності суспільства відповідальність несе держава, упроваджуючи правила правильної сільськогосподарської практики, контроль за їх виконанням і санкції за порушення встановлених норм підприємницької діяльності. У країнах ЄС відповідальність фермерів за охорону земельних та інших природних ресурсів забезпечується введенням екологічних правил (вимог), інституалізованих актами ЄС, які в сукупності формують Crosse Compliance — систему «взаємної згоди».

Збереження родючості сільськогосподарських земель, наприклад за Crosse Compliance Німеччини, передбачає: а) заходи із захисту угідь від водної і вітрової ерозії (заборона оранки з оборотом пласта; терасування схилів; лісо-польові насадження); б) збереження органічної речовини в ґрунті (збереження балансу гумусу, сівозмінне землеробство, приорювання рослинних решток); в) захист поверхні ґрунту («озеленення» орних земель покривними

посівами (сидератами); мульчування поверхні рослинними рештками), постійну консервацію до 3 % орних земель з метою відновлення їх продуктивності та ін. Цілий комплекс вимог містять регламенти, що стосуються збереження біорізноманіття, використання добрив і хімічних засобів захисту рослин, захисту боліт, перелісків, водних ресурсів тощо. Дотримання встановлених вимог контролює державна інституція. Розміри санкцій за порушення вимог коливаються від 1 до 100 % загальних сум належних підприємцю прямих виплат¹³. У Польщі встановлені загальноєвропейські вимоги містить Кодекс доброї сільськогосподарської практики¹⁴. Такий підхід має місце в усіх країнах — членах ЄС.

У цьому контексті, з урахуванням зобов'язань у рамках євроінтеграційного процесу, Україні необхідно ухвалити закон про Кодекс сталого агрогосподарювання, який передбачатиме імплементацію актів, що формують європейську систему Crosse Compliance. Також при розробці зазначених інструментів впливу на екологоорієнтовану підприємницьку діяльність буде необхідно врахувати основні положення Європейського зеленого курсу, зокрема в частині вимог до збереження здоров'я ґрунту і біорізноманіття. Очікувано проблемним у євроінтеграційному переговорному процесі України з країнами ЄС стане питання сільськогосподарського устрою і землекористування. У цьому контексті прийняття відповідного закону про сільськогосподарський устрій є невідкладним. Його призначення — усунути названі та інші недоліки в організаційній сфері аграрного комплексу. Зокрема, з метою вдосконалення нормативно-правової бази регулювання і діяльності згаданих агропромислово-торгових структур (агрохолдингів) доцільно:

- внести зміни в порядок реєстрації агрохолдингів у органах державної статистики, податкового і антимонопольного регулювання як підприємницьких об'єднань у складі всіх взаємопов'язаних за різними ознаками господарюючих суб'єктів, унормувати визначення головного підприємства такого об'єднання і методикку статистичних досліджень їх діяльності з урахуванням дотримання комерційної таємниці;
- удосконалити антимонопольне регулювання діяльності підприємницьких об'єднань агрохолдингового типу шляхом уточнення відповідних критеріїв їх впливу на ринкову ситуацію за окремими видами продукції або послуг;
- удосконалити податкові механізми регулювання з урахуванням монопольного впливу агрохолдингових об'єднань на кон'юнктуру на секторальних агропродовольчих ринках або у сферах відповідних послуг;
- обґрунтувати й внести зміни у відповідні державні бюджетні програми підтримки розвитку аграрного сектору економіки з метою врівноваження конкуренції між великими, середніми і дрібними агровиробниками;

¹³ Crosse Compliance 2022. Informations broschüre über die einzuhaltenden anderweitigen Verpflichtungen. 181 S. URL: <https://www.europa-mv.de/serviceassistent/download?id=1655138>

¹⁴ Kodeks dobrej praktyki rolniczej. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, 2004. 98 s. URL: https://iung.pl/wp-content/uploads/2010/02/kodeks_dobrej_praktyki_rolniczej.pdf

- запровадити механізми стимулювання диверсифікації сільськогосподарського виробництва, удосконалити державне регулювання діяльності агрохолдингових об'єднань з метою наповнення внутрішнього ринку продукцією, орієнтованою на фізіологічні потреби людей, і створення додаткових робочих місць;

- визначити механізми обов'язкової участі підприємницьких структур у соціально-економічному розвитку сільських територіальних громад, облаштуванні сільських територій, додатковому створенні робочих місць, вирішенні екологічних та інших проблем сільського розвитку;

- удосконалити державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в частині декларування експортних цін, системи контролю за надходженням валютної виручки, діяльності економічно пов'язаних зарубіжних партнерів;

- запровадити ринкові механізми спонукання до обов'язкової участі підприємницьких структур у реалізації продукції через біржовий ринок.

Посилення інституціональних засад вимагає сприяння трансформації особистих селянських господарств у господарства фермерського типу. Наразі даний сектор продовжує виконувати важливу роль у продовольчій системі України, займаючи третину в загальних обсягах виробництва продукції сільського господарства. При цьому господарства населення, як і раніше, спрямовують свою діяльність, в основному, на виробництво трудозатратних видів продукції сільського господарства, яку витіснено із структури виробництва агропромислово-торгових структур. Тут виробляється від 50 до понад 98 % яєць, продукції вівчарства і кролівництва, плодів і ягід, овочів, меду, картоплі (табл. 2).

Таблиця 2. Динаміка питомої ваги господарств населення в загальних обсягах виробництва основних видів продукції сільського господарства у 2000—2021 рр., %

Види продукції	2000	2005	2010	2015	2020	2021
Картопля	98,6	98,8	97,4	97,8	98,1	97,7
Овочі	83,1	89,3	88,1	86,1	84,6	85,9
Плоди і ягоди	81,8	88,2	83,6	80,9	83,2	79,2
Молоко	71,0	81,2	80,3	74,9	70,2	68,2
М'ясо (у забійній вазі)	73,7	63,2	44,9	37,0	31,2	29,4
Яйця	66,2	50,5	39,9	41,8	44,9	50,2
Мед	93,2	96,6	97,7	98,6	99,0	99,0
Зернові й зернобобові	18,4	24,3	24,2	22,7	20,4	19,0
Буряки цукрові фабричні	12,2	21,5	7,9	7,5	5,7	4,6
Соняшник	12,5	21,2	17,5	14,6	12,3	13,3

Джерело: складено авторами за: Виробництво основних сільськогосподарських культур за категоріями господарств. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/open_data/menu/cg_vd.htm (дата звернення: 03.04.2024); Тваринництво України. Стат. зб. Державна служба статистики України. Київ, ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2022. 159 с. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/05/zb_tv_2022.pdf

Понад 600 тис. цих господарств за площами землекористування відпо-відають європейським фермерським господарствам, 150 тис. з них мають у своєму розпорядженні 5 га угідь і більше, 60 тис. — понад 10 га. Господарства населення разом з фермерськими господарствами та іншими малими і середніми суб'єктами аграрної діяльності, безпосередньо прив'язаними до відповідної сільської поселенської мережі, паралельно з господарськими функціями несуть найбільше навантаження, пов'язане з розвитком сільських територій. Однак, за чинним українським законодавством, їх діяльність не відноситься до підприємницької, вони не є одержувачами державної підтримки нарівні з фермерськими господарствами.

Євроінтеграційна орієнтація України зобов'язує відповідні органи прискорити вирішення даної проблеми, для чого потрібно:

- інституціалізувати особисті селянські господарства із землекористуванням від 2 га угідь у статусі сімейних фермерських господарств, що сприятиме формуванню фермерського укладу;
- легалізувати в правовому полі організаційно-правові форми нових суб'єктів господарювання, у яких функції власності на земельні ділянки, здійснення виробничої діяльності та управління поєднувалися б у одних руках, що відповідало б європейській і світовій практикам;
- унормувати забезпечення сільськогосподарської підприємницької діяльності особами відповідної професійної підготовки і тими, хто проживають у сільських поселеннях, як важливої складової формування селоутворюючої моделі сільськогосподарського устрою;
- передбачити обмеження землекористування підприємницькими структурами на засадах власності й оренди, що не допускати концентрації угідь у руках великих корпорацій і розвитку процесів обезземелення селян;
- інституалізувати, за рекомендаціями ООН¹⁵, правила формування національної мережі локальних фермерських ринків з відповідною інфраструктурою для реалізації продукції;
- удосконалити законодавство щодо надання статусу неприбуткових аграрним кооперативним структурам і установам банківського обслуговування суб'єктів підприємництва, запровадити програми п'ятирічної підтримки формування матеріально-технічної бази збутових кооперативів, створених малими господарствами, з урахуванням законодавства ЄС щодо підтримки груп виробників та їх об'єднань¹⁶;

¹⁵ Report of the Special Rapporteur on the Right to Food, Olivier de Schutter. Final report: the transformative potential of the right to food. A/HRC/25/57. Geneva, 28 p. URL: https://digitallibrary.un.org/record/766914/files/A_HRC_25_57-EN.pdf?ln=ru

¹⁶ Consolidated text: Commission Implementing Regulation (EU) No 543/2011 of 7 June 2011 laying down detailed rules for the application of Council Regulation (EC) No 1234/2007 in respect of the fruit and vegetables and processed fruit and vegetables sectors. *European Union*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02011R0543-20221024> (дата звернення: 03.04.2024).

Таблиця 3. Імовірна трансформація структури посівних площ України до 2030 р., %

Культури	1990	2020	2030 (прогноз)
Посівна площа в цілому	100	100	100
Зернові й зернобобові	45	56	50
Олійні	5,3	31,7	17,5
у тому числі соняшник	5,1	22,9	10
Технічні	6,2	1,0	3
Кормові	37,0	5,9	20
у тому числі трави	12,3	3,1	12
Інші	6,4	6,6	6,5
Земля, тимчасово виведена з обробітку	4,4	1,5	3

Джерело: розраховано авторами відповідно до рекомендованих зональних наборів культур і схем сівозмін за: Сільське господарство України. Стат. зб. за 2020 р. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2021/zb/09/zb_sg_20.pdf; Стратегія сталого розвитку України до 2030 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6YF00A?an=329>

• унормувати пріоритет державних закупівель продукції, виробленої малими і середніми господарствами, що реалізується через їх некомерційні об'єднання, ввести продовольчі талони для малозабезпечених верств населення і вжити інших заходів, спрямованих на покращення ціноутворення і підвищення прибутковості малих і середніх господарств.

Інституалізація вимог Регламентів ЄС щодо переходу до агроєкологічного землеробства в симбіозі з тваринництвом, очікуване, як свідчить практика східноєвропейських країн, запровадження квот та інших обмежень у сфері виробництва й експорту сільськогосподарської продукції у процесі набуття Україною членства в ЄС відбуватимуться в повоєнний період в умовах подальшої зміни клімату. Наразі підвищення температурного режиму в Україні становить понад 1,5° С, що є найвищим показником у північній півкулі планети. Спеціалісти вже фіксують зміщення кліматичних зон з півдня на північ на відстань до 200 км¹⁷.

Зазначене в сукупності з виведенням з обробітку 4 млн га деградованих орних земель та їх переведенням в угіддя екстенсивного використання, що передбачено Цілями сталого розвитку України до 2030 року¹⁸, і впрова-

¹⁷ Чурилова К. Через глобальне потепління агрокліматичні зони України посу-
нулись на 200 км. *Zaxid.Net*. 2019. 05 бер. URL: https://zaxid.net/cherez_globalne_poteplinnya_agroklimatichni_zoni_ukrayini_posunulis_na_200_km_n1476891 (дата
звернення: 04.09.2024).

¹⁸ Цілі Сталого Розвитку: Україна. Національна доповідь 2017. Міністерство еко-
номічного розвитку і торгівлі України. 176 с. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=22e86f94-a9dd-421e-adcb-e38748a4b7cb>

дженням полікультурного сівозмінного виробництва об'єктивно веде до структурної трансформації посівних площ і виробництва сільськогосподарської продукції (табл. 3).

Це вимагатиме участі держави у вирішенні проблем пошуків нових ринків збуту, розбудові нової інфраструктури, упровадженні інноваційних технологій, виведенні нових сортів традиційних видів культур і освоєнні нових, адаптованих до змінюваних кліматичних умов. Таким чином, як «Аграрну конституцію України» автори бачать закон України «Про основні засади державної аграрної політики», який повинен містити концентроване визначення мети, принципів, пріоритетів, критеріїв і шляхів розвитку аграрної сфери. Він має вдосконалюватися й доповнюватися кожні п'ять — сім років залежно від зміни внутрішніх і зовнішніх чинників. За такими принципами Конгресом США кожні п'ять років затверджується «Сільськогосподарський закон», Парламентом Франції — закон «Про орієнтацію сільського господарства». Такий підхід забезпечує поступальний комплексний розвиток агропродовольчої сфери, дозволяє розвивати набутий позитивний досвід і усувати негативні наслідки державного регулювання, своєчасно ухвалювати рішення у відповідь на виклики швидкоплинних умов.

ВИСНОВКИ

1. Системний аналіз державного регулювання підприємницької діяльності в аграрному секторі України виявив його асинхронність, внутрішню неузгодженість, відсутність у ряді випадків логіки і системної структурованості. З огляду на усталену практику країн з розвинутим сільським господарством, системоутворюючими документами в політиці державного регулювання мають стати законодавчі акти про сільськогосподарський устрій і безстрокову орієнтацію розвитку галузі з періодичним її коригуванням відповідно до зміни умов.

2. Поєднання ринкових механізмів і державного регулювання умов сільськогосподарської підприємницької діяльності в процесі його вдосконалення має передбачати об'єктивно обумовлену й обґрунтовану присутність держави на внутрішньому ринку шляхом створення системи передумов для дії механізму формування цін через вплив на попит і пропозицію, захист від недобросовісної конкуренції тощо, підтримки реалізації можливостей експорту сільськогосподарської продукції, створення сприятливих податкових, кредитно-фінансових та інших умов підтримки розширеного відтворення виробництва в господарствах.

3. Очікуване членство України в Європейському Союзі обумовлює необхідність приведення державної регуляторної політики щодо формування корпоративних сільськогосподарських структур і запровадження механізмів впливу на їх підприємницьку діяльність у відповідність з основами Спільної аграрної політики ЄС, з використанням набутого досвіду країн Східної Європи — нових членів Європейського співтовариства.

4. Особисті селянські господарства, які відіграють значну роль у соціально-економічних процесах суспільства, мають перебувати в полі зору державної регуляторної політики в статусі рівноправних з фермерськими і корпоративними господарствами з відповідним законодавчим щодо них урегулюванням організаційно-правових, економічних і соціальних відносин, спрямованих на формування малих і середніх суб'єктів сільськогосподарської підприємницької діяльності як конкурентоспроможних і самодостатніх операторів аграрного ринку.

5. Критичний екологічний стан більшої частини сільськогосподарських угідь, наявність великих територій, уражених бойовими діями обумовлюють унормування механізмів адміністрування і стимулювання відновлення продуктивності угідь, захисту водних та інших складових природного ресурсу аграрного сектору, що є важливою умовою забезпечення продовольством нинішнього і майбутнього поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Smith, A. (1998). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition*. Oxford, Oxford University Press. 618 p.
- Шумпетер, Й. (2011). *Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу*. Пер. з англ. В. Старка. Київ, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія». 242 с.
- McConnell, C., Brue, S., Flynn, S. (2009). *Economics: principles, problems, and policies*. McGraw-Hill Irwin. 18th ed. 996 p. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/economics_mcconnell.pdf
- Непочатенко, О. (2007). *Організаційно-економічний механізм кредитування аграрних підприємств*. Моногр. Умань. 456 с.
- Завадський, Й. (1992). *Управління сільськогосподарським виробництвом у системі АПК*. Київ, Вища школа. 367 с.
- Могильний, О. (2002). *Державне регулювання аграрного виробництва в період трансформації економіки*. Київ, ІАЕ УААН. 420 с.
- Гадзало, Я., Жук, В. (2015). *Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю*. Наук. доповідь. Київ, ННЦ «ІАЕ». 40 с. URL: https://magazine.faaf.org.ua/images/stories/juk/dopovid_2015_selo/dopovid_NAAN_2015.pdf
- Лупенко, Ю., Малік, М., Шпикуляк, О. (2023). *Підприємницька діяльність в аграрній сфері економіки*. Моногр. Київ, ННЦ "ІАЕ". 208 с. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026711>
- Іванченко, В. (2020). *Сталий розвиток підприємництва в сільському господарстві: теорія, методологія, практика*. Моногр. Харків, Смугаста типографія. 379 с.
- Ільчук, М. (2024). *Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України*. *Агросвіт*. № 9. С. 57—63. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.57>
- Ковбаса, О. (2024). *Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України*. *Економіка та суспільство*, (62). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-69>
- Сичова, Р., Шевченко, Н. (2010). *Особливості розвитку підприємництва в аграрному секторі регіону*. *Економіка АПК*. № 13. С. 2—4.

- Погріщук, Б., Мельник, В., Добіжа, Н. (2023). Підприємницький потенціал розвитку аграрної сфери. *Академічний огляд*. № 2 (59). С. 65—74. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2023-2-59-4>
- Онищенко, О. (2001). Завершення початкового етапу формування нової організаційної структури. *Економіка України*. № 7. С. 59—68.
- Романова, Л. (1997). Становлення підприємництва в сільському господарстві. Київ, ІАЕ. 272 с.
- Яворська, Т. (2012). Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика. Моногр. Київ, ННЦ ІАЕ. 386 с.
- Шпикуляк, О., Пугачов, М., Грищенко, О., Ксенофонтowa, К. (2023). Економічні тенденції розвитку аграрного підприємництва в сучасних умовах: аспекти воєнного часу. *Modern Economics*. № 41. С. 170—178. [https://doi.org/10.31521/modern.V41\(2023\)-24](https://doi.org/10.31521/modern.V41(2023)-24)
- Вольська, О. (2020). Сучасні проблеми регулювання аграрного сектора економіки України. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. Вип. I. С. 17—25. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/3/2>
- Григоренко, Я. (2016). Особливості державного регулювання аграрного сектору в контексті збереження економічної безпеки держави. *Економіка АПК*. № 7. С. 100—105. URL: https://eaprk.com.ua/web/uploads/pdf/Vol.%2023,%20No.%207,%202016_apk-100-106.pdf
- Гайдучий, П. (2020). Правда про ринок землі. Київ, ДКС Центр. 58 с.
- Кулініч, П. (2011). Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення України. Моногр. Київ, Логос. 688 с.
- Зіновчук, В. (2001). Методологічні засади становлення кооперативного руху в Україні. У: Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття. Зб. наук. праць учасників конференції. Київ, Укоопосвіта. С. 238—243.
- Гончаренко, В. (2001). Проблеми та перспективи формування кооперативного сектора у фінансово-кредитній системі України. У: Національний кооперативний рух та структурні зміни в економіці України ХХІ століття. Зб. наук. праць учасників конференції. Київ, Укоопосвіта. С. 327—333.
- Молдаван, Л. (2022). Кооперативи у сталому сільськогосподарському та сільському розвитку. У: Яке майбутнє сільськогосподарських кооперативів? Кол. моногр. За ред. В. Зіновчука. Житомир, Поліський національний університет. 275 с. С. 10—57. URL: https://www.researchgate.net/publication/365964497_Naslidki_neposlidovnosti_derzavnoi_politiki_u_sferi_silskogospodarskoi_kooperacii_v_Ukraini_Ake_majbutne_silskogospodarskih_kooperativiv_kol_monografia_z_a_red_V_Zinovcuka_-_Zitomir_Poliskij_nacionalni
- Медведев, В. (2015). Земельна реформа і родючість ґрунту. *Вісник аграрної науки*. № 5. С. 73—79. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2015_05_17.pdf
- Балаєв, А., Пінчук, М. (2020). Стан ґрунтів та заходи з відтворення їх родючості. 38 с. URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/Стан-ґрунтів_2020.pdf
- Фурдичко, О. (2009). Наукові основи реабілітації порушених агроландшафтів України. *Вісник аграрної науки*. № 3. С. 10—13.

Надійшла 30.10.2024

Прорецензована 23.11.2024

Доопрацьована 12.12.2024

Підписана до друку 18.12.2024

REFERENCES

- Smith, A. (1998). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations: A Selected Edition*. Oxford, Oxford University Press. 618 p.
- Schumpeter, J. (2011). *The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle*. Kyiv. 242 p. [in Ukrainian].
- McConnell, C., Brue, S., Flynn, S. (2009). *Economics: principles, problems, and policies*. 18th ed. McGraw-Hill Irwin. 996 p. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/SENMK/economics_mcconnell.pdf
- Nepochatenko, O. (2007). *Organizational and economic mechanisms of lending to agricultural enterprises*. Uman. 456 p. [in Ukrainian].
- Zavadskyi, Y. (1992). *Agricultural production management in the agro-industrial complex system*. Kyiv. 367 p. [in Ukrainian].
- Mohylnyi, O. (2002). *State regulation of agricultural production during the period of economic transformation*. Kyiv. 420 p. [in Ukrainian].
- Hadzalo, Ya., Zhuk, V. (2015). *Scientific foundations of the development of agrarian entrepreneurship and rural areas according to the country-preserving model*. Kyiv. 40 p. URL: https://magazine.faaf.org.ua/images/stories/juk/dopovid_2015_selo/dopovid_NAAN_2015.pdf [in Ukrainian].
- Lupenko, Yu., Malik, M., Shpykuliak, O. (2023). *Entrepreneurial activity in the agricultural sector of the economy*. Kyiv. 208 p. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10026711> [in Ukrainian].
- Ivanchenko, V. (2020). *Sustainable development of entrepreneurship in agriculture: theory, methodology, practice*. Kharkiv. 379 p. [in Ukrainian].
- Ilchuk, M., Tomashevskaya, O., Ivanov, Ye., Vodnitskyi, M., Marchuk, V. (2024). *Development of business activities in the agricultural sector of Ukraine's economy. Agrosvit*. No. 9. P. 57-63. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2024.9.57> [in Ukrainian].
- Kovbasa, O. (2024). *Development of entrepreneurial activity in the agricultural sector of the Ukrainian economy. Economy and Society*, (62). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-69> [in Ukrainian].
- Sychova, R., Shevchenko, N. (2010). *Features of entrepreneurship development in the agricultural sector of the region. Ekonomika APK*. No. 13. P. 2-4 [in Ukrainian].
- Pohrishchuk, B., Melnyk, V., Dobizha, N. (2023). *Entrepreneurial potential of agricultural development. Academy Review*. No. 2 (59). P. 65-74. <https://doi.org/10.32342/2074-5354-2023-2-59-4> [in Ukrainian].
- Onyshchenko, O. (2001). *Completion of the initial stage of forming a new organizational structure of the agricultural sector. Economy of Ukraine*. No. 7. P. 59-68 [in Ukrainian].
- Romanova, L. (1997). *The emergence of entrepreneurship in agriculture*. Kyiv. 272 p. [in Ukrainian].
- Yavorska, T. (2012). *Small business in agriculture: theory and practice*. Kyiv. 386 p. [in Ukrainian].
- Shpykuliak, O., Pugachov, M., Hryshchenko, O., Ksenofontova, K. (2023). *Assessment of the Effectiveness of Development of Agrarian Entrepreneurship in Modern Economic Conditions: Aspects of Wartime and Post-War Recovery. Modern Economics*. No. 41. P. 170-178. [https://doi.org/10.31521/modecon.V41\(2023\)-24](https://doi.org/10.31521/modecon.V41(2023)-24) [in Ukrainian].
- Volska, O. (2020). *Current problems of regulation of agrarian sector of the state economy. Taurida Scientific Herald. Series: Economics*. Vol. I. P. 17-25. URL: <http://tnv-econom.ksauniv.ks.ua/index.php/journal/article/view/3/2> [in Ukrainian].

- Hryhorenko, Ya. (2016). Features of state regulation of the agrarian sector in the context of ensuring economic security of the state. *Ekonomika APK*. No. 7. P. 100-105. URL: https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/Vol.%2023,%20No.%207,%202016_apk-100-106.pdf [in Ukrainian].
- Haydutskyi, P. (2020). The truth about the land market. Kyiv. 58 p. [in Ukrainian].
- Kulynych, P. (2011). Legal problems of protection and use of agricultural lands in Ukraine. Kyiv. 688 p. [in Ukrainian].
- Zinovchuk, V. (2001). Methodological principles of the formation of the cooperative movement in Ukraine. In: National Cooperative Movement and Structural Changes in the Economy of Ukraine in the 21st Century. Collection of Scientific Papers of Conference Participants. Kyiv. P. 238-243 [in Ukrainian].
- Honcharenko, V. (2001). Problems and prospects of the formation of the cooperative sector in the financial and credit system of Ukraine. In: National Cooperative Movement and Structural Changes in the Economy of Ukraine in the 21st Century. Collection of Scientific Papers of Conference Participants. Kyiv. P. 327-333 [in Ukrainian].
- Moldavan, L. (2022). Cooperatives in sustainable agricultural and rural development. In: What is the future of agricultural cooperatives? V. Zinovchuk (Ed.). Zhytomyr. 275 p. P. 10-57. URL: https://www.researchgate.net/publication/365964497_Naslidki_ne-poslidovnosti_derzavnoi_politiki_u_sferi_silskogospodarskoi_kooperacii_v_Ukraini_Ake_majbutne_silskogospodarskih_kooperativiv_kol_monografia_zared_V_Zinovcuka_-Zitomir_Poliskij_nacionalni [in Ukrainian].
- Medvedev, V. (2015). Land reform and fertility of soil. *Bulletin of Agricultural Science*. No. 5. P. 73-79. URL: https://agrovisnyk.com/pdf/ua_2015_05_17.pdf [in Ukrainian].
- Balayev, A., Pinchuk, M. (2020). Soil condition and measures to restore its fertility. 38 p. URL: https://nenc.gov.ua/wp-content/uploads/2020/10/Стан-ґрунтів_2020.pdf [in Ukrainian].
- Furdychko, O. (2009). Scientific foundations of rehabilitation of disturbed agricultural landscapes of Ukraine. *Bulletin of Agricultural Science*. No. 3. P. 10-13 [in Ukrainian].

Received on October 30, 2024

Reviewed on November 23, 2024

Revised on December 12, 2024

Signed for printing on December 18, 2024

Yuriy Luzan, Dr. Sci. (Econ.), Academician of the NAAS of Ukraine,
Honored Worker of Agriculture of Ukraine,
Adviser to the Administration
Institute of Food Resources of the NAAS of Ukraine
4-A, Yevhena Sverstyuka St., Kyiv, 02002, Ukraine
Lyubov Moldavan, Dr. Sci. (Econ.), Prof., Honored Economist of Ukraine,
Chief Research Fellow of the Department of Forms
and Methods of Management in the Agro-food Complex
Institute for Economics and Forecasting of the NAS of Ukraine
26, Panasas Myrnoho St., Kyiv, 01011, Ukraine
Maksym Kropyvko, Dr. Sci. (Econ.), Senior Research Fellow,
Deputy Academician-Secretary
Department of Agrarian Economics and Food of the NAAS of Ukraine
9, Mykhayla Omelyanovycha-Pavlenka St., Kyiv, 01010, Ukraine

INSTITUTIONALIZATION OF THE DEVELOPMENT
OF STATE REGULATION SYSTEM FOR ENTREPRENEURIAL
ACTIVITY IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE:
CONTRADICTIONS AND WAYS TO NEUTRALIZE THEM

The paper substantiates the objective, related to the specifics of agriculture necessity of state regulation of entrepreneurial activity in the agricultural sector, which should be aimed at limiting the action of market mechanisms in order to balance the economic, environmental and social functions of the industry. The three stages of market transformations in the agricultural sector are identified, and the processes of forming the entrepreneurial environment in market conditions are analyzed. The authors systematize the inconsistencies, contradictions, and gaps in the state agrarian regulatory policy and analyze their negative impacts on ensuring food security and food sovereignty of Ukraine, preserving the productivity of agrarian sector's natural resources for the needs of current and future generations, the rural population's sedentism, and rural areas development.

Based on the analysis of entrepreneurship development under market transformations in the agrarian sector, the differences between these three stages are determined. The emphasis is on the gradual reduction of state influence on the formation of financial, credit, tax, and infrastructure environment favorable for the expansion of entrepreneurial activity; the absence of a systemic long-term regulatory policy aimed at the formation of individual and corporate farming in the country and the development of the cooperative movement. The lack of a policy of influence on the diversification of food production and support for the narrow specialization of large enterprises with signs of monoculture has led to the curtailment of livestock production and other labor-intensive industries, the impoverishment of the range of food products, a catastrophic decline in employment and increased migration of the rural population, and the depopulation of rural settlements.

Based on the results of the study, the authors have formulated the principles of improving the state regulatory policy to support the entrepreneurial activity development aimed at the economically, socially, and environmentally balanced agricultural sector development, taking into account its real state and the requirements for its approximation to the EU Common agricultural policy in the European integration process.

Keywords: *entrepreneurial activity; state regulation; inconsistencies; agricultural sector of the economy; competition; European integration.*